

Novotný, Martin

K problematice vesnického domu na Hané

In: *Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 2.* Měřínský, Zdeněk (editor); Klápště, Jan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 117-123

ISBN 9788021056718

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127724>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K PROBLEMATICE VESNICKÉHO DOMU NA HANÉ

Martin Novotný

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá problematikou lidového stavitelství na Hané. Shrnuje poznatky o urbanismu zdejších vesnic, orientaci obytných staveb, materiálu a prostorové skladbě. Pozornost je věnována architektonickým a výzdobným prvkům na venkovských objektech. U některých z nich, zejména pak u podsíní, které byly charakteristickými znaky hanácké formy tzv. pomoravsko-panonského domu, se autor dotýká i jejich doposud nejasné geneze.

Klíčová slova:

etnologie – Haná – lidová architektura

Abstract:

On the artistic nature of folk buildings in the Haná region

This contribution discusses the artistic aspect of folk buildings in the Haná region. It sums up the available information on the urbanism of local villages, the orientation of residential buildings, the materials used for them and their layout. The author also notes architectural and decorative elements on village houses. With some of them, such as the arcaded porch, a trademark of the Haná type of the Morava-basin house, the article touches upon their origins, which have yet to be elucidated.

Key words:

ethnology – Haná – folk architecture

Venkovská sídla a lidové stavby musely v první řadě splňovat požadavky agrární výroby, které na ně byly kladeny. Právě užitek byla hlavním faktorem podoby usedlostí, včetně prostorové dispozice jejich obytné i hospodářské části. Nesporné estetické působení většiny lidových staveb vychází z funkce jejich vhodné upotřebitelnosti pro zajištění bezpečného hospodářského provozu jako celku (jedna stavba doplňuje druhou).

Skladba rolnické usedlosti a potažmo i skladba intravilánu, který je utvářen uspořádáním staveb v obci, se po staletí měnila v souvislosti s hospodářským a společenským vývojem. K tomu navíc nemalou mírou přispívaly i události, které vesnice postihly ve formě živelných pohrom, požárů, epidemií nebo válečných útrap. Měnil se používaný stavební materiál, ze kterého vycházelo konstrukční řešení, způsoby jeho zpracování a zkušenosti stavitelů. Změnami procházely také proporce jednotlivých staveb, jejich *architektonické tvary* a vzájemné uspořádání (prostorová dispozice).

Historická jádra hanáckých vesnic dodnes nesou znaky sídel ve starém sídelním území. Systém obhospodařování traťové pluziny počítal s jistými způsoby uspořádání práce, jimž se museli podřizovat všichni obyvatelé vesnice, a zákonitě tak vznikly i některé zajímavé jevy v organizaci výstavby obcí.

Cílem předkládané stati je postihnout charakter lidových staveb v rovinné oblasti střední Moravy, na území Hané. Pramenem je především etnografický materiál, jehož zatím nejstarší známé doklady můžeme doposud časově zařadit do poslední čtvrtiny 18. století.

Vzhledem k tomu, že na Hané doposud neproběhl plošný archeologický výzkum zaniklých lokalit, nebylo možné rekonstruovat půdorysnou skladbu venkovské usedlosti, potažmo dispozici domu, ve středověku. Relikty středověkých stavebních zvyklostí v dispozici hanáckých domů se snažili odvodit Jiří Škabrada (Škabrada 1986, 417–421) a Josef Vařeka (Vařeka 1993, 83–88).

Základní tvar (výchozí stadium) prostorové dispozice starší vrstvy lidového domu na Hané (zejména u menších stavení) má půdorysnou podobu obdélníka s jednotraktem o trojdílném členění na obytnou, hospodářskou a komunikační část. Nejčastěji tzv. symetrického charakteru s komunikačním prostorem, síní, uprostřed půdorysné skladby. Na okraji domu, v průčelí společně s obytnou částí, se síň objevuje na západní a jižní Hané.

Při čelním pohledu je patrné, že se však nejednalo o tvar protáhlého hranolu, ale o kompozitum ze dvou nestejně vysokých částí krytých doškovou střechou s charakteristickým zlomem. Vyšší, patrový díl, zahrnoval horní komoru půdorysně se rozprostírající nad komorou spodní i nad prostorem síně. V. Mencl to považoval za výchozí typ hanáckého domu, který tedy byl již primárně zčásti budován jako dvoupodlažní (Mencl 1980, 56).

Podle tohoto autora se jednalo o výchozí typ lidového domu společný s oblastí Moravského Slovenska. Zatímco na střední Moravě došlo, zbudováním druhého podlaží nad celým půdorysem obytného stavení, k vyrovnání střešní konstrukce, na Moravském Slovensku byla patrová skladovací část pouze nad prostorem dolní komory a případně síně. Jednalo se ale spíše o jevy, jež se vyskytovaly jen v některých podoblastech Moravského Slovenska. K vertikálnímu růstu tzv. slovácké formy pomoravského typu lidového domu v obecném rozšíření nedošlo a obytné části na tomto území si ve většině případů ponechaly svůj přízemní charakter (spíše výjimky pak tvoří některé lokality na Uherskobrodsku a Hradištsku). To je možné pozorovat u starší zástavby i dnes. V naprosté převaze vesnic jednotlivých podoblastí Moravského Slovenska jsou zastoupeny pouze jednopodlažní domy, které jsou dodnes zachovány například ve strážnickém Starém Městě, kdežto na Hané jsou všechna bývalá selská stavení budována od druhé poloviny 19. století jako patrová (jsou opatřena polopatrem nad předním traktem). Vesnicemi, kde jsou poměrně ve velkém počtu zachována polopatra v domech starousedlíků, můžou být například obce Zářiči na Přerovsku nebo Tlumačov na Hulínsku.

Konstrukční řešení se střechou, jejíž hřeben nebyl v jedné rovině, převažovalo zejména u menších usedlostí a máme ho z ikonografických pramenů doloženo z celé Hané. U větších

Obr. 1. Dům se sýpkou umístěnou ve druhém podlaží nad spodní komorou a síní. Rymice čp. 6.

Abb. 1. Haus mit Speicher im zweiten Stockwerk über der unteren Vorratskammer und der Halle. Rymice Konskriptionsnr. 6.

Foto M. Novotný 2011.

staveb sedláků k tomuto stavení byl navíc připojen ještě patrový rizalit, žudr, v jehož horní komoře se nacházel skladovací prostor. Ten se stal pro Hanou, starší vrstvu lidového domu na tomto území, jedním z charakteristických stavebních prvků. Tento osobitý znak se vyskytoval především v severní a západní části regionu na Olomoucku a Prostějovsku.

Dodnes ovšem není původ hanáckých žudrů dorešen. Recentní doklady, jež máme v reliktech ze sledované oblasti zachyceny, představují výsledky přestaveb, jimiž tato exponovaná část budov společně s celými usedlostmi v průběhu 19. století procházela. Žudry jsou v této době již dílem zedníků a nesou společně s průčelím obytných budov znaky slohových ohlasů.

Je možné se domnívat, i když k tomu zatím přímé důkazy chybí, že přístavek, ze kterého se později žudr vyvinul, byl spjat již s primární dispozicí a byl neoddelitelnou součástí půdorysu už u zahlobených objektů, což je doloženo v etnografických i archeologických pramenech, ale ne z oblasti Hané.¹ Druhotně se pak z krytého vchodu u vesnického domu mohl vyvinout věžovitý přístavek se skladovacím prostorem – sýpkou. Lze tedy v tomto směru souhlasit s autory, kteří se genezí tohoto stavebního prvku zabývali (Václavík 1930, 115; Kšir 1958, 154–155; Burian 1960, 31–32; Frolec 1974, 100). Prvotní funkce krytého závětrí a později mohutné podsíně s lavicemi jako důležitého společenského prostoru,² respektive rozměry této části, byly pak podmíněny funkcí sekundární, totiž velikostí potřebných skladovacích prostor, které se v důsledku větších výnosů obilí v souvislosti s pokrokem v obdělávání půdy ve vrcholném feudalismu staly určující. J. Škabrada se, v souhlasu s jinými badateli, naopak domnívá, že na počátku vzniku tohoto mohutného přístavku stála potřeba, existence, horní komory (Škabrada 1986, 419).

Materiálem ke stavbě žudru bylo, podobně jako u stavby obytných a hospodářských budov, původně dřevo. V centrální části Hané mohly již patrové přístavky vypadat podobně jako malohanácké *žondry*. Dřevěné přístavky před průčelím obytných staveb v okrajových oblastech Hané máme zachyceny na stabilním katastru ještě ve třicátých letech 19. století, jako tomu bylo například v Oprostovicích na Záhoří, kde byly u čp. 3 a 4.

Obr. 2. Žudr u domu čp. 47 v Lobodicích.

Abb. 2. Žudr am Haus mit der Konskriptionsnr. 47 in Lobodice.

Foto M. Novotný 2009.

K ústupu dřeva v konstrukcích venkovských staveb na střední Moravě docházelo pravděpodobně v období raného novověku, a to nejspíš od druhé poloviny 17. století mimo jiné i v důsledku mnohaletých válečných událostí, které kraj zasáhly v předchozím období. Etnograficky zachycené hanácké žudry (nejstarší z konce 18. století) byly pak již provedeny pouze jako stavby zděné, přičemž materiál i technika provedení korespondovaly se stavebními zvyklostmi, které byly ve sledovaném období v místním stavitelství obvyklé.

V. Frolec na základě studia historických pramenů usoudil, že patrové rizality byly původně i na místech, kde se později vyskytovaly jen ve formě mělkých výstupků. Rozměrné *žudry* se na Moravě nacházely nejjižněji na Uherskohradištsku a Kyjovsku (Frolec 1992, 64–65). Hlavní příčinou, která vedla k redukci rozměrných rizalitů na malé přístavky, byly podle tohoto autora ničivé nájezdy Turků a Bočkajovců, jež střední a dolní Pomoraví v druhé polovině 16. a počátkem 17. století zasáhly (Frolec 1974, 99). Tam, kde vrchní část nenašla uplatnění jako skladovací prostor, se původní šíje redukovala na pouhý přístavek.

Úroda byla uchována archaickým způsobem v zemních sílech, která mohla být integrální součástí obytných budov, patrové rizality již nebyly obnovovány. Zde se podsíně zmenšily na pouhý přístavek, který chránil vstup do domu, případně i do hospodářských prostor. Ochranná funkce byla dominantní. Žudra původně zpevňovala vchod do obytných a hospodářských prostor, aby se při požáru neprolomil dřív, než lidé stačili uniknout a vyvést dobytek (Jeřábek 1966, 202). Všeobecně platným prý byl názor, že výstupek byl ochranou před jiskrami z ohniště v síni, aby se oheň odtud nerozšířil na slaměnou střechu domu. Přístavek měl však mít i opačný účinek, měl chránit vnitřek domu před pronikáním ohně z hořícího domu předchozího souseda (Polonec 1971, 33).

Na Hané je doloženo pouze několik *žebraček*, malých přístavků před vchodem do domu, většinou ve formě *portálů*, které již nesou znaky slohových předloh. Tyto stavební části nebyly vzhledem ke své velikosti zakreslovány do katastrálních map,

Obr. 3. Lodžie podél bývalého chlévního traktu v Paloníně u čp. 64.
Abb. 3. Loggia am ehemaligen Stalltrakt in Palonin bei Konskriptionsnr. 64.
Foto M. Novotný 2010.

jak se s tím setkáváme v případě masivních žudrů. Redukované rizality jsou na Hané doloženy nejseverněji na Prostějovsku (Stařechovice) a v některých lokalitách na Přerovsku (Bochoř, Císařov, Prosenice, Předmostí).

Architektonické ztvárnění objektů ve dvorech – krytá komunikace podél hospodářského traktu

Tak jako býval zabezpečen vchod do obytné části, bývaly na Hané, podobně jako v přilehlých oblastech Pomoraví, chráněny vstupy do prostor v hospodářském traktu, který kolmo navazoval na obytný dům. Na střední Moravě nemáme doloženy samostatné výstupky, které rámovaly vchody do stájí a chlévů, jako je tomu například v některých obcích na Hornácku. Pro Hanou bylo charakteristické, že nádvorní část byla kryta asymetricky umístěnou střechou, jejíž okap byl předsunutý před stěnou stájí a chlévů.³ Tím byl zajištěn vstup k hospodářským zvířatům v případě nepohody a zároveň byl šetřen i chodník, vyvýšená komunikace, *náspa*, který byl původně upěchován z hlíny, ale chráněna tak byla i omítka stěn před deštěm a vlhkostí. Za nepříznivého počasí byly usnadněny i některé domácí práce. Převíslá část krovu, respektive okapová vaznice, na které spočívaly konce krokví na nádvorní straně, mohla být podpírána dřevěnými sloupy. Jejich použitím se odlehčovala stěna, na kterou působilo větší zatížení asymetrické střechy, což se stalo aktuálním zejména při výměně spalné krytiny za těžší tvrdou.

V souvislosti s přestavbou hanáckého venkova od druhé poloviny 19. století, se zřetelným důrazem na estetické pojetí průčelních částí usedlostí, docházelo k zásadním úpravám těchto komunikací, které v této oblasti nabývaly až *monumentálního* charakteru. Dřevěné podpěrné sloupy byly nahrazovány zděnými pilíři, a to nejčastěji z pálených cihel nebo z kamene. Princip zůstal stejný jako v předchozím případě, stále šlo o podepření převislé části krovu na nádvorní straně. Pilíře mohly nést architrávy, nebo byl prostor mezi nimi překlenut arkádami s půlkruhovými nebo segmentovými oblouky. Takto provedená podpěrná konstrukce byla později ukončena profilovanou římsou. Existovala celá řada tvarů podpěrných pilířů od kruhových průřezů až po polygonální řešení (Kšír 1958, 251–259). Opěrnou konstrukci je možné považovat za předsunutou formu

podstávky, a to zejména v případech, kdy celá soustava opěrných pilířů vynášela patro – *hůru* – nad hospodářským křídlem, kde bývalo uskladněno seno.

Původně zcela účelová stavba se svým architektonickým pojetím, ve vrcholné fázi bezpochyby inspirovaná klasicistní architekturou, stala výrazným výtvarným prvkem dvorů hanáckých statků. Na mnoha místech se jednalo o místo, které charakterem svého provedení předčilo výzdobně pojaté průčelní exponované části okapově orientovaných obytných staveb. Pozoruhodným bylo, že takto velmi precizně upravená nádvoří směřovala do neveřejných míst, kde byla vystavena na odív pouze domácím nebo jen návštěvníkům usedlosti. Jedná se tedy pravděpodobně o doklad nejen reprezentativního poslání lidového umění (Jeřábek 1966, 204).

Orientace obytného stavení – kompozice usedlosti a vesnice

V lidovém stavitelství na Hané, podobně jako i v jiných oblastech, se estetické projevy mimochodem uplatňovaly už v samém umístění stavební parcely, v orientaci obytných a hospodářských objektů, v jejich vzájemném poměru a vztahu k okolnímu prostředí, v proporcionalitě a v neposlední řadě ve výtvarném zvládnutí celku i detailů. Hlavním znakem *urbanismu* hanáckých vesnic bylo respektování přírodních poměrů při vytváření celkového charakteru sídel a obydlí, a tím vznikl zvláštní vztah architektury k okolní krajině.

Obytný dům v hanácké části střední Moravy byl podle nejstarších recentních dokladů okapově orientován ke komunikaci. Uspořádání, při kterém je podélná osa domu rovnoběžná s komunikací, se stalo dalším charakteristickým rysem hanáckého domu. Toto situování příbytku se pak stalo východím a určujícím kompozičním prvkem. Od něho se dále odvíjela jednak logická skladba dalších budov a rovněž i celkový charakter historických jader hanáckých vesnic. Toto vnější uspořádání je dodnes ve velké části hanáckého venkova patrné, a to v místech, kde je soustředěna stará venkovská zástavba. Průčelní orientace obytné části je však v oblasti střední Moravy pravděpodobně ranně novověkou záležitostí a obecně se zde ustálila nejspíš až v 18. století (Vařeka 1993, 84). Zajímavé je v tomto směru srovnání kartografického materiálu například k obci Polkovice na Kojetínsku. Na půdorysu vesnice zachyceném v rámci prvního vojenského mapování v šedesátých letech 18. století je téměř polovina obytných staveb selských usedlostí vyznačena se štítovou orientací. Na katastrální mapě stejné obce pocházející z roku 1833 je zástavba již výlučně průčelní s typickou hákovou dispozicí.

Hanácká vesnice působila již z dálky typickým uzavřeným dojmem a jako taková tvořila funkční, vyvážený a jednotný celek. Její vnější podoba asi nejlépe vyjde najevo při popisu Vítězslava Houdka z konce 19. století, který se jako první systematicky lidovým stavitelstvím v tomto regionu zabýval: „Vysoké (doškové) slaměné střechy stodol obklopující dědinu zevnějším věncem, vyčnívající vysoko nad střechy domů. Jenom věž a střecha kostela na vyvýšeném místě návsí stojícího, pne se ještě nad tyto střechy stodol zároveň s několika štíhlými topoly. Ostatně však nevidět z hanácké dědiny, blížíme-li se k ní, nic než zahradní zídky (na jižní Hané ploty) a mezi stodolami hojnost stromů ovocných. Řada nezbytných při hanácké krajině vrb – hanácké palmy – označuje směr řečiště potoka.“ (Houdek 1893, 141)

Obr. 4. Nádvoří část domkářského stavení čp. 55 v Předmostí. Na snímku je patrné podepření převislé střechy chlívků dřevěnými sloupy. SOKA Přerov.

Abb. 4. Hofteil eines Häuslergebäudes Konstruktionsnr. 55 in Předmost. Auf der Aufnahme ist zu sehen, dass die überstehenden Stalldächer mit Holzpfosten abgestützt wurden. SOKA Přerov.

To, co platilo o vnějším uzavření intravilánu pásem stodol nebo ohradního zdíva, je možné říci i o vnitřní části tohoto zastavěného území. Téměř všechny hanácké vesnice měly uprostřed zástavby rozsáhlý návesní prostor, který mohl mít různý tvar, nejčastěji však, z hlediska terminologie sídelní geografie, se setkáváme s půdorysy návesních silnicovek nebo ulicovek.

V podstatě šlo ve všech případech o náves zde označovanou jako *dědina*. Ta byla na koncích pohledově uzavřena zastavěním a zůstal jen zúžený prostor pro komunikaci, která mohla procházet vstupní branou. Po obou stranách byla obestavěna souvislým pásem okapově orientovaných částí obytných staveb. Ještě na konci 19. století bývaly rozlehlé návesní prostory u mnoha vesnic téměř úplně prázdné, s výjimkou některých lokalit, kde se mohla i do návesního prostoru soustředit drobnější domkářská zástavba. Dominantním na tomto prostranství býval kostel nebo kaple, tu a tam se před některým stavením objevoval strom. Od počátku minulého století se tato místa nejrůzněji upravovala a dostávala podobu reprezentativních prostor. Především byly předlážděny hlavní silniční tahy, které obcí procházely, kde bylo dost místa, sázeli, zejména k slavnostním událostem, památné stromy, vysazovala se zde i drobnější zeleň a někde mohly proběhnout i parkové úpravy. Takovým příkladem je dnes již neexistující původní vesnická zástavba v Předmostí, jedné z městských částí Přerova. Díky poměrně kvalitnímu zdroji zachovaných kartografických a ikonografických pramenů je možné rekonstruovat proměny této exponované části obce, které nabyly na intenzitě zejména v meziválečném období (Novotný 2008, 123–143).

Stavební materiál, konstrukce a způsoby úprav exteriéru stavení

Na základě nejstarších známých dokladů nebyl hanácký dům po stránce materiálu sourodý, i když se navenek tak jevil – jako *masivní hliněná stavba*. Komunikační a hospodářská část obytného stavení, síň a komory, bývaly zpravidla hliněné, stěny jizby se stavěly ze dřeva se silným omazem hlíny. Celá plocha stavby pak vyvolávala jednotný dojem zděného stavení. Tato

starší vrstva hanáckého domu, s typickou pozdně středověkou prostorovou strukturou, zde byla obvyklou ještě v 18. století (Škabrada 2003,³ 186).

U dřevěných stěn převládala roubená konstrukce. Sruby byly v nárožích obvykle spojovány na oboustrannou *rybinu*. Stavělo se z kmenů netesaných, případně otesaných jen ze dvou stran, eventuálně mohlo být použito nahrubo otesaných podélně rozpůlených kulatin, tzv. *trhanic* (Houdek 1893, 146). Někde byly trámy hraněny ze všech stran, nebo se mohly stěny sroubit i ze silných fošen. Ojediněle se v konstrukci obytného stavení můžeme setkat s použitím nosné rámové kostry vyplněné podřadnějším materiálem. Je tomu tak např. v Rymicích-Hejnici u čp. 64. Touto technikou byla provedena horní část komor. Jako výplňový materiál zde byly použity, často i druhotně, méně kvalitní kusy či zbytky dřev, někde i se stopami po opálení (byly použity ze stavby, jež vyhořela), jak sdělil M. Válka, který objekty na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let dokumentoval (srov. i Válka 2003, 27).

Omazem hlínou, omítnutím srubu stěn, byl zastřen hlavní znak roubeného stavitelství – povaha vrstvených stěn. Důvod použití hliněné mazanice na roubených stěnách byl podle Josefa Vydry dvojí – vycházíme z materiálu z jižního Slovenska, kde v některých oblastech existovala ve stavitelství obdobná situace jako na Hané. Stavební dřevo bylo v rovinných pásmech obvykle dubové, a tedy nerovné. Silná vrstva hlíny a olíčení zvenku i zevnitř jeho nerovnost alespoň částečně zakrývaly. Stavba pak vypadala jako zděná a současně se jednalo o ochranu proti zimě, neboť byly zamazány spáry mezi trámy. Tím se zároveň dřevo konzervovalo proti působení povětrnostních vlivů a bylo chráněno před ohněm (Vydra 1958, 61). Toto praktické opatření mělo zároveň i estetický důvod – totiž napodobení zděné stavby. Lidé je omítali maltou a bílili (Vydra 1958, 68).⁴

Archaické konstrukční řešení u hliněného zdíva provedené pomocí tzv. nabíjené techniky, tedy volným vrstvením a následným pěchováním vlhkých hruď hlíny mezi dvojicí prken, které vytvářely bednění, bylo většinou použito u komorové části, někdy i u zdíva síně. Zde se však často jednalo i o dostavbu z přesně formovaných stavebních částí – vepřovic (Kšíř 1956, 331). Vedle toho se ovšem u hospodářských budov, zejména stodol, dochovala velmi stará konstrukční řešení, k jejichž objasnění bude muset přispět širší srovnávací studium hliněného stavitelství na evropském kontinentě.

Zatím nejstarší známé archeologické doklady o hliněných stěnách (provedených tzv. nabíjenou technikou) pocházejí z našeho území z Rýmařova, kde se doba jejich vzniku klade do druhé poloviny 13. století (Goš–Karel 2003, 299).

Navenek materiálově sourodé ztvárnění hanáckého domu bylo podle zatím známých dokladů pravděpodobně jednotně členěno. Průčelí obytných staveb, vlastní konstrukce stěn, bylo prolamováno malými okenními a dveřními otvory a původně se jen bíle líčilo. Významným prvkem povrchové úpravy stavení byla podrovnávka. Jednalo se o tektonické zvýraznění spodní základové části stavby. Byl to až půl metru vysoký, barevný, na Hané černý nebo modrý pruh, tažený při spodním okraji stěny. Pás, který se táhl podél celého stavení, často i ve dvorní části, lemoval spodní okraje hospodářských budov, měl v první řadě užitkový význam. Tmavý tón barvy zabraňoval vystupování nečistoty, kterou způsobovala dešťová voda rozstříkující se pod okapem.

Obr. 5. Detail profilování korunové římsy provedené u hliněného objektu z pálených cihel. Uhřetice čp. 34.

Abb. 5. Detail des profilierten Dachgesims, das bei Lehmobjekten aus gebrannten Ziegelsteinen bestand. Uhřetice Konskriptionsnr. 34.

Foto M. Novotný 2011.

V některých starých usedlostech můžeme podrobněji do- dnes vidět i v interiérech, například v bývalých chlévech nebo prádelnách. Tmavší barvou se chránila stěna od znečištění při zametání. Tak je tomu například v Příkazech u čp. 26.

Pravděpodobně od druhé poloviny 19. století, mimo zmíně- né základní barevné členění, bývaly stěny fasád barevně pojaty v sytých tónech. I nadále se tektonika staveb zvenčí zvýrazňo- vala pásy. Zvýrazněn zůstal sokl a nově se ponejvíce jen nazna- čenou kordonovou římsou oddělilo spodní podlaží od tzv. polo- patra, které se stalo výrazným prvkem mladší fáze hanáckého domu. Koruna zdíva obytných staveb byla rovněž ukončena horizontálním pruhem, který později nabyl podobu profilované korunové římsy.⁵ K tomu přistoupilo rámování okenních a dveř- ních otvorů a vlastní plocha fasády se navíc pilastry či lizénami rozdělila do jednotlivých polí ohraničených lizénovými rámy. V některých případech se ve spoji horizontálních a vertikálních pásů vyskytovalo charakteristické konvexní vyduť. Plocha rá- mování se od zbytku průčelí lišila jednak barevně, bývala zpra- vidla bílá, jednak charakterem svého provedení, kdy se zcela vyhladila. Některé fasády bývaly navíc doplněny plastickým dekorem. Reliéfní výzdoba byla situována nad otvory v průčelí. V ornamentech převládaly stylizované rostlinné motivy, v men- ší míře se vyskytovaly motivy antropomorfní a zoomorfní. U některých by se dal vystopovat i původní magický ochranný význam.

V posledním desetiletí 19. století se rostlinné ornamenty nejčastěji členily na *zvonky*, *růžice* a *slunečnice*; mimoto se vy- skytovaly *vzory lineární*, zejména řady *kruhů*, *elips*, *kosočtver- ců* a jiné (Houdek 1893, 147).

V jihozápadní části regionu se setkáváme s ornamentální malbou archaického původu, tedy alespoň v charakteru jejího provedení. Malba se prováděla prsty ruky do ještě vlhké omít- ky a tím se zcela vymyká zdobným prvkům na ostatním území Hané. Kresby do vlhké omítky nachází období na Podluží, ale malby z Vyškovska nejvíce připomínají ryté vzory ve výplňo- vých plochách hrázdných staveb v severozápadních Čechách a Horní Lužici.

Obr. 6. Polkovice – 1. vojenské mapování 1764–1768. Archiv autora.

Abb. 6. Polkovice – 1. militärische Kartierung 1764–1768. Archiv des Verfasser.

Pravděpodobně se jedná o výzdobné motivy přinesené ně- meckými kolonisty. Na Vyškovsku byly obdobné výzdobné motivy uplatněny u německého i českého etnika. Pro svou jed- noduchou formu označil R. Jeřábek obdobné ornamenty jako ornamenty *biologické* (Jeřábek 2000, 232).

Podstata výzdobných motivů spočívala ve svislých pásech vyplněných mnohonásobně se opakujícími horními výsečemi ob- louků segmentového tvaru. Těmi byly zdobeny celé stěny, a to jak interiéry, tak i exteriéry obytných i hospodářských budov. Pouze v několika případech se stala předmětem výzdoby, stejným způsobem provedená, stylizovaná rostlina (Burian 1960, 50).

Závěr

Stručný výčet výzdobných motivů uzavírá výklad o ně- kterých jevech výtvarné stránky lidového stavitelství v oblasti Hané. Dodnes zůstává řada otázek kolem této důležité součásti lidové kultury neobjasněna a najít uspokojivou odpověď si vy- žádá další výzkumy. Tradiční architektura na střední Moravě konzervuje i prvky, které v dokladech, jež máme zejména z druhé poloviny 19. a počátku 20. století k dispozici, nesou již znaky poloprofesionální nebo profesionální řemeslné práce. Ty zahrnují některé staré stavební zvyklosti mající původně čistě praktický účel, které se pak dále transformovaly a podle nových podmínek přizpůsobovaly novým potřebám a také dobovému estetickému vkusu (kolektivnímu citění venkovské komunity). Totéž platilo o výzdobných motivech na průčelích starých ven- kovských budov. Z dokladů, jež máme doposud z Hané k dis- pozici, je možné mimo jiné vysledovat i některé archaické orna- menty, které po tisíciletí postupují kulturními dějinami lidstva. Velmi zajímavé by bylo například sledování proměny jejich vý- znamu a stylizace v čase, a to nejen na zkoumaném území, ale v kontextu širšího geografického celku. Je proto nadále důležité směřovat pozornost na důkladné studium archivních a ikono- grafických pramenů i na terénní výzkum. Zjištěné poznatky se musí hodnotit nejen z pohledu etnografie, ale je nutné je podro- bit srovnávacímu studiu lidové architektury v rámci meziobo- rově spolupráce.

Obr. 7. Polkovice – katastrální mapa z roku 1833. SOKA Přerov.
Abb. 7. Polkovice – Katasterkarte von 1833. SOKA Přerov.

Poznámky

- Názorným příkladem ilustrujícím vývoj krytého vstupu od jednoprotorové zemnice až po nadzemní dům (trojdílného členění symetrického charakteru – pozn. autora), srov. Malonay 1922, 219. Jiří Škabrada (2003, 15) upozornil na to, že sestup se schody býval charakteristickou součástí u zahloubených objektů: „Tento útvar mohl být z obrysu zahloubené místnosti vysunutý nebo mohl být její nedílnou součástí.“ Tomu, že se jedná o archaický stavební prvek, by nasvědčoval i starobylý název *šij* nebo *šija* používaný pro přístavek rámuující vchod do patrové komory na Luhačovském Zálesí. Srov. Václavík 1930, 115.
- „(...) za parních dnů letních poskytoval přemilý chlad, neboť teplo slunečních paprsků neproniklo masivní zdí jeho, o chladivý průvan pak bylo postaráno vchodem i okny ničím neuzavíranými. V letních měsících zvláště nahrazoval žudr venkovský salon, v němž scházeli se sousedé a sousedky na besedu či – jak na Hané také říkali – na hratvu. I za deštivého počasí bylo v něm možno pobýti v suchu a přece na čerstvém vzduchu; za takové doby býval žudr vítaným rejdištěm mládeži.“ Srov. Houdek 1893, 144.
- A. Polonec (1971, 28) se domnívá, že výstupky před vchody bezprostředně souvisí se sloupovými podsíněmi, které mají být jejich dalším vývojovým stupněm.
- Možná se v jistém slova smyslu jedná o analogii se situací na Hané přibližně od druhé poloviny 19. století. V té době byla již střední Morava oblastí s převahou hliněných staveb. V důsledku zlepšení sociální situace poddaných na hanáckém venkově se zde začíná pronikavěji uplatňovat i pálená cihla. Stavby ale bývaly převážně neomítnuté a patrně měly symbolizovat movitost svých majitelů.
- Ta mohla mít různý charakter. U staveb z nepálených cihel bývaly římsy tvořeny zpravidla z cihel pálených, a to nejčastěji ve třech vzájemně přeložených řadách nad sebou. Ty se zde mohly vyskytovat ve svém standardním tvaru, nebo mohly být opatřeny profilací. Římsa pak mohla být omítnutá, případně neomítnutá a zůstalo přiznáno rezné zdivo. Výjimkou nebyly ani římsy profilované z nepálených cihel.

Seznam literatury

- BURIAN, V., 1960: Vesnická sídla a lidové stavby na Vyškovsku, ČE 8, 21–68.
FROLEC, V., 1992: Venkovská stavební kultura 16. a 17. století: výpověď krevních knih. In: Vesnický dům v 16. a 17. století, 61–68. Praha.

- 1974: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno.
GOŠ, V. – KAREL, J., 2003: Počátky Rýmařova. Nový pohled na předlokační osadu města, AH 28, 2003, 297–301.
HOUDEK, V., 1893: Hanácký grunt, ČL 2, 140–152, 382–391.
JEŘÁBEK, R.: 1966: Výtvarný projev. In: Horňácko. Život a kultura na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat (Frolec, V. – Holý, D. – Jeřábek, R., edd.), 197–282. Brno.
– 2000: Výtvarná kultura. In: Vlastivěda moravská. Země a lid, nová řada, svazek 10 (Jančář, J., ed.), 218–247. Brno.
KŠÍR, J., 1941: Statek ze žudrem v Cholině. Popis a plány. Olomouc.
– 1950: Hanácký žudr, jeho druhy a rozšíření. Olomouc.
– 1956: Lidové stavebnictví na Hané. Území vlastní Hané, obydlí a stavební materiál, ČE 4, 325–366.
– 1958: Hanácký žudr. Dodatky. Olomouc.
– 1958a: Lidové stavitelství na Hané. Hospodářské budovy, ČE 6, 237–269.
MALONAY, D., 1922: A magyar nép művésze. 5. A palócok művésze. Budapest.
MENCL, V., 1980: Lidová architektura v Československu. Praha.
POLONEC, A., 1971: Střpové podstenia obytných domov na južnom Slovensku, ZSNM 65, Etnografia 12, 27–65.
– 1986: Pozůstatky středověkých stavebních zvyklostí v prostorové skladbě hanáckého domu, AH 11, 417–421.
– 2003: Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha
VÁCLAVÍK, A., 1930: Luhačovské Zálesí. Příspěvek k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané. Luhačovice.
VÁLKA, M., 2003: Lidový dům na Hané a jeho kulturně historické souvislosti. In: Proměny hanácké vesnice. Sborník příspěvků z IX. odborné konference v Kroměříži, 23–35. Kroměříž.
VAŘEKA, J., 1993: Haná jako národopisná oblast z hlediska pozdně středověkých a raně novověkých prvků lidového stavitelství. In: Lidová kultura na Hané. Sborník příspěvků z II. odborné konference 24. – 26. 11, 83–88. Olomouc.
VYDRA, J., 1958: Lidová architektura na Slovensku. Bratislava.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Problematik der hannakischen Dorfarchitektur

Vom geographischen Gesichtspunkt her ist das ethnographisch ausgeprägte Gebiet Hanna in Mittelmähren durch seinen Flachlandcharakter und in einigen Teilen auch durch eine von Niederungen geprägte Landschaft charakteristisch. Es handelt sich um ein altes Siedlungsgebiet mit ursprünglicher Laubwaldvegetation. Holz als Baumaterial war für dieses Gebiet typisch und sein Rückgang lässt sich aufgrund der historischen Ereignisse im Verlauf der frühen Neuzeit beobachten. Damals gerät die Region Hanna in die Zone der für das breitere Donaugebiet charakteristischen Leimbauten. Die Technik, mit der man dieses Material bearbeitete, erreichte in dieser Region ein hohes handwerkliches Niveau.

Die hannakischen Dörfer waren für ihre geschlossene Bebauung charakteristisch, die das Intravillan von außen und von innen her abgrenzte. Als elementares Grundelement, das die

Zusammensetzung der einzelnen Bauten eines Bauerngutshofs bestimmte, kann das Wohnhaus, bzw. die Orientierung dieses Baus angesehen werden. Für die Region Hanna wurde eine sogenannte Dachrinnenorientierung typisch, bei welcher der Dachfirst parallel zur Dorfstraße verlief.

In den ländlichen Gegenden der Region Hanna sind Vorhäuser ausgeprägte architektonische Elemente. Der ältere – dort *Žudr* genannte – Typ befand sich an der Vorderfront vor dem Eingang in den Wohntrakt. Der Ursprung des Risalits mit Speicher im ersten Stockwerk bleibt bis heute unklar. Es existiert eine Reihe von Theorien, die aber alle zu verschiedenen Schlüssen kommen. Einige Forscher meinen, dass anfänglich infolge einer zunehmenden Agrarproduktion im Hochmittelalter der Bedarf neuer Lagerräume bei der Entstehung mächtiger Anbauten Pate stand. Andere kommen umgekehrt und unter Heranziehung ethnographischer und archäologischer Analogien aus anderen Gebieten zu dem Schluss, dass der Lagerraum im ersten Stockwerk sekundärer Natur war und die bereits bei eingetieften Objekten vorkommenden überdachten Eingänge den Anfang gemacht hätten. Jüngere Typen der Vorbauten sind dann Loggien, die an die Hofseite des Wirtschaftstraktes angebaut wurden und sich in der jüngeren Phase des hannakischen Hauses zu einem ausgeprägten ästhetischen Element entwickelten. Die ursprünglich einfachen Holzkonstruktionen, aus denen sich die Loggien entwickelten, können auch sehr alten Ursprungs sein.

Die ästhetischen Elemente werden in vorliegendem Beitrag in einem selbständigen Unterkapitel behandelt. In den ländlichen Gebieten Mittelmährens sind verschiedene Ziermotivvarianten belegt, die mittels einiger Grundtechniken ausgeführt wurden. An die älteste bekannte Art und Weise erinnern die mit den Fingern in den noch nassen Putz aufgetragenen Zeichnungen, die im Südwesten der Region in den Innen- und Außenräumen von Wohn- und Wirtschaftsgebäuden belegt sind. Jüngeren Datums sind dann die besonders ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Region Hanna verstärkt verwendeten Stuckverzierungen, die zwar einige archaische Motive transformierten, bei denen es sich in den meisten Fällen jedoch um die Verwendung von Mustern handelte, die von der Volksarchitektur inspiriert waren.